

К. А. Карчевський

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових основ підприємницької діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ

Особи, які можуть звернутися з позовом про визнання недійсним значного правочину акціонерного товариства, вчиненого з порушенням встановленого порядку

У попередній статті [1, с. 39–49] нами було розглянуто загальні питання, що пов'язані загальними підставами для визнання недійсним значного правочину акціонерного товариства (надалі — АТ), який вчиняється із порушенням порядку, встановленого законом. Разом з цим коло проблем, пов'язаних із визнанням недійсним значного правочину АТ, не обмежується питаннями, розглянутими у вказаній публікації. Певний інтерес викликає також ряд інших питань, серед яких питання щодо кола осіб, які мають право звертатися до суду з позовними заявами про визнання значного правочину недійсним, якщо його було вчинено з порушення встановленого порядку. Зазначене питання передусім викликано тим, що у Законі України «Про акціонерні товариства» [2] (надалі — Закон про АТ) не міститься положень, які б чітко визначали коло осіб, які можуть звертатися до суду з вимогою про визнання недійсним значного правочину, що часто призводить до зловживання правом на звернення до суду з відповідною вимогою, а іноді і до безпідставного задоволення подібних вимог осіб, на права та законні інтереси яких значний правочин не впливає.

Враховуючи те, що в Україні наразі ще не сформувалася відповідна правозастосовна практика, а також відсутні наукові дослідження з цього питання, у цій роботі ми будемо виходити: 1) із загальних положень цивільного законодавства про склад осіб, які можуть оскаржити до суду правочин; 2) зі змісту Закону про АТ та інших норм корпоративного законодавства, якими надається право на таке оскарження та встановлюються умови, за яких певні особи можуть звернутися до суду з відповідною вимогою; 3) зі змісту законодавства, судової та арбітражної практики, а також доктрини цивільного та корпоративного права іноземних країн (зокрема, Росії та Казахстану, в яких інститут значного правочину АТ було впроваджено у законодавство набагато раніше).

Говорячи про осіб, які можуть звернутися до суду з позовом про визнання значного правочину недійсним, передусім необхідно зазначити таке. Закон про АТ не містить вказівки на можливі наслідки недотримання порядку вчинення значного правочину, а також не визначає коло осіб, які можуть оскаржити значний правочин. Якщо виходити з можливості застосування за принципом аналогії закону норм, присвячених правовим наслідкам недотримання порядку вчинення правочину із заінтересованістю (ст. 72 Закону про АТ), про що нами було зазначено раніше [1, с. 11, 13–14], то виходить, що до осіб, які матимуть право оскаржити значний правочин, також можна відносити або саме акціонерне товариство, або будь-кого з його акціонерів.

У даному випадку заслуговує на увагу правозастосовна практика, що склалася в інших країнах. Так, зокрема, зі змісту Федерального закону «Про акціонерні товариства» [3] (надалі — ФЗ про АТ) виходить, що до складу осіб, які можуть оскаржити до суду значний правочин, вчинений з порушенням встановленого порядку, наразі також віднесені акціонер та саме товариство. До внесення змін до ФЗ про АТ у 2001 році суб'єктний склад вказаних осіб був іншим. Це впливало з того, що значний правочин, укладений із порушенням встановлених вимог раніше, як правило, вважався нікчемним [1, с. 11–13]. Тому в даному випадку застосовувалося положення п. 2 ст. 166 Цивільного кодексу РФ [4] (надалі — ЦК РФ), відповідно до якого при вчиненні нікчемного правочину з позовом до суду могла звернутися будь-яка заінтересована особа. Крім того, наслідки нікчемності значного правочину міг застосувати і суд за власною ініціативою. При цьому сам ФЗ про АТ безпосередньо не визначав складу осіб, які могли оскаржити значний правочин АТ до суду.

У Республіці Казахстан наразі діє норма, згідно з якою з позовом про визнання недійсним значного правочину АТ може звернутися будь-яка особа. Це прямо випливає зі змісту ч. 1 ст. 74 Закону Республіки Казахстан «Про акціонерні товариства» [5] (надалі — ЗРК про АТ), відповідно до якої порушення вимог, передбачених цим Законом при вчиненні значного правочину, тягне за собою визнання даного правочину недійсним у судовому порядку за позовом зацікавлених осіб.

У зв'язку з указаним вище інтерес становлять питання про акціонера та саме АТ як суб'єктів звернення з позовом до суду про визнання значного правочину недійсним, а також про можливість розширення кола осіб, які можуть оскаржити цей правочин, у тому числі про склад таких осіб¹.

1. Акціонер як оскаржувач значного правочину, вчиненого з порушенням встановленого порядку.

Говорячи про акціонера як оскаржувача значного правочину, вчиненого з порушенням встановлених законом вимог, у літературі зазначається, що його право на звернення до суду ґрунтується на тому, що обмеження компетенції виконавчого та інших органів АТ відносно вчинення значних правочинів встановлені в інтересах самого товариства. Тому при недотриманні цих обмежень має місце порушення прав акціонерів, які уповноважені брати участь у прийнятті рішення про вчинення такого правочину [6].

На наш погляд, така позиція є не зовсім правильною, оскільки акціонери безпосередньо беруть участь у прийнятті рішення про вчинення не всіх значних правочинів. Тому, якщо спиратися на запропоноване, виходить, що акціонер зможе звернутися з позовом до суду тільки в разі порушення порядку вчинення такого значного правочину, який віднесений до компетенції загальних зборів акціонерів. Однак права акціонерів можуть порушуватися й у тому разі, коли буде порушений порядок вчинення такого значного правочину, рішення про вчинення якого віднесене до компетенції наглядової ради АТ². Таким чином, на наш погляд, акціонер має право оскаржити значний правочин при порушенні порядку вчинення будь-якого значного правочину АТ.

¹ У даному випадку переважно буде розглянута іноземна доктрина, на основі якої зроблені висновки, що будуть ув'язані з вітчизняним законодавством та можуть бути використані у правозастосовній практиці України.

² Детальний аналіз того, які саме права акціонера можуть бути порушені та в чому полягатиме таке порушення, буде зроблено далі.

Говорячи про те, які саме акціонери можуть оскаржити значний правочин, варто відзначити, що, незважаючи на відсутність відповідного уточнення в тексті ФЗ про АТ, судова практика РФ наразі йде обмежувальним шляхом. Так, до числа акціонерів, що мають право на оскарження, в даному випадку належать лише ті особи, які були акціонерами на момент вчинення значного правочину (а не придбали акції вже у наступному) [7, с. 9]. Такі акціонери повинні залишатися акціонерами на момент подання позову. Це прямо впливає з вимог ст. 44 Арбітражно-процесуального кодексу РФ (надалі — АПК РФ) [8], відповідно до якої позов може подаватися лише у захист порушених прав та інтересів особи. Якщо ж особа не була чи вже не є акціонером, то не можна вести мову про порушення його прав та інтересів.

Практично аналогічним чином наразі будується й вітчизняна судова практика. Так, відповідно до п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» [9] (надалі — Постанова ПВСУ № 13) *право на звернення до суду з позовом про визнання недійсними рішень органів управління товариства мають лише ті його акціонери (учасники), які були акціонерами (учасниками) на дату прийняття рішення, що оскаржується*. Вимоги акціонера (учасника) товариства про визнання недійсним рішення органу управління товариства не підлягають задоволенню, якщо на момент його прийняття позивач ще не набув права власності на акції чи частку в статутному капіталі товариства, оскільки його корпоративні права не могли бути порушеними.

Хоча вказана постанова й була прийнята до набуття Законом про АТ чинності, а тому не враховує багато його новел (це стосується й питання про вчинення значного правочину), але загальний зміст викладених у ній положень свідчить про те, що з позовом про визнання значного правочину недійсним зможуть звертатися саме ті учасники АТ, які були його акціонерами на момент вчинення значного правочину (прийняття рішення про його вчинення).

Важливою умовою для акціонера при оскарженні ним до суду значного правочину є наявність порушення його прав. З цього приводу в літературі зазначено, що акціонер, як правило, повинен довести, що його інтереси дійсно були порушені (наприклад, майно було продано за заниженою вартістю) [7, с. 9]. Про необхідність такого доведення, зокрема, про необхідність зазначення того, які реально права були порушені та які саме несприятливі наслідки настали для акціонера внаслідок порушення порядку вчинення значного правочину, вказують й інші автори [6].

Так, при цьому І. Шиткіна зауважує, що судова практика РФ наразі відходить від формальних підходів до задоволення позовів акціонерів про визнання значних правочинів недійсними. До порушення прав та законних інтересів акціонерів автор відносить виключно випадки недотримання порядку вчинення товариством значного правочину, рішення про схвалення якого приймається загальними зборами акціонерів, оскільки в цьому випадку акціонер позбавляється можливості реалізувати право вимоги викупу належних йому акцій [10, с. 504].

Майже аналогічним чином підходить до цього питання й вітчизняна судова практика. Так, у п. 11 Постанови ПВСУ № 13 зазначено, що при вирішенні корпоративного спору господарський суд повинен встановити наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу, на захист якого подано позов, а також з'ясувати питання про наявність чи відсутність факту їх порушення

або оспорювання. Не можна задовольняти позовні вимоги щодо захисту права, яке може бути порушено у майбутньому і щодо якого невідомо, чи буде воно порушено, зокрема вимоги про припинення дій шляхом заборони чинити перешкоди позивачу стосовно участі у загальних зборах на майбутнє.

Із вказаного вище впливає необхідність у з'ясуванні того, які права та законні інтереси акціонера будуть порушені при недотриманні встановленого законодавством порядку вчинення значного правочину. Розглядаючи це питання, слід вказати про таке.

За загальним правилом акціонеру, як і учаснику будь-якого іншого господарського товариства, належать: а) загальні права, передбачені ст. 116 Цивільного кодексу України (надалі — ЦК України) [11] та ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» [12]; б) спеціальні права, передбачені в розд. 5 Закону про АТ. Права, які належать акціонерів, відносять до так званих «корпоративних прав», які розглядаються як права, що впливають із членства особи у господарському товаристві [13, с. 12]. Тому при визначенні складу прав акціонера також слід враховувати ті норми чинного законодавства, які встановлюють легальне поняття та визначають склад корпоративних прав. До таких норм треба віднести положення ст. 167 Господарського кодексу України (надалі — ГК України) [14]; п. 8 ст. 2 Закону про АТ; п. 1.8 ст. 1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [15].

З урахуванням указаних норм до числа прав акціонера належать *майнові та організаційні (управлінські) права*. До майнових прав акціонера слід віднести право на отримання частки прибутку; право здійснити відчуження належних акціонеру акцій; право на отримання частки майна при ліквідації товариства. До числа організаційних (управлінських) прав акціонера відносять право на участь в управлінні товариством; право на вихід в установленому порядку з товариства; право на отримання інформації про діяльність товариства у порядку, встановленому законом. Поряд з указаним акціонеру можуть належати й інші права (зокрема, переважне право при додатковій емісії акцій (ст. 27 Закону про АТ); право вимагати викупу належних йому акцій (ст. 68 Закону про АТ) тощо). Крім прав, що встановлюються законодавством, *корпоративні права (у тому числі й права акціонерів) можуть передбачатися і установчими документами самого акціонерного товариства* (ч. 2 ст. 116 ЦК України; ст. 167 ГК України; п. 8 ст. 2 Закону про АТ; ст. 10 Закону України «Про господарські товариства»).

Проаналізувавши те, як може впливати порушення порядку вчинення значного правочину на вказані вище права акціонера, можна дійти таких висновків. *Недотримання встановленого порядку вчинення значного правочину АТ безпосередньо не порушує та не впливає на можливість належним чином реалізовувати організаційні (управлінські) права акціонера*. Так, акціонер у даному випадку не позбавляється права голосу; кількість належних йому голосів не зменшується; можливість продати акції у нього не зникає.

Єдиним порушенням можна було б вважати порушення права на отримання інформації про діяльність товариства, оскільки акціонери не повідомляються про факт вчинення значного порушення. Разом з цим такі дії не можуть розглядатися як порушення з таких підстав.

По-перше, законодавство не зобов'язує повідомляти акціонерів про вчинення значного правочину. Виходячи зі змісту статей 77 та 78 Закону про АТ, інформація (у тому числі про вчинення значного правочину) надається акціонеру лише за його вимогою. Серед інформації, що розміщується в мережі Інтернет публічними АТ, законодавством

не передбачається необхідність розміщувати документи (крім протоколів загальних зборів), які б могли містити інформацію про вчинення товариством значного правочину (зокрема, це стосується відповідних рішень, наказів та розпоряджень наглядової ради чи виконавчого органу товариства (п. 8 ч. 1 ст. 77 Закону про АТ).

По-друге, у разі якщо вчинення значного правочину віднесено до компетенції наглядової ради, інформація про це також не надається акціонерам.

По-третє, ненадання інформації про вчинення значного правочину саме по собі не тягне для акціонера несприятливих наслідків майнового характеру (кількість належного йому майна не змінюється, розмір дивідендів за належними йому акціями залишається незмінним тощо).

Тому, враховуючи вказане, дійсно, можна погодитися з вищенаведеною позицією про те, що реальним порушенням прав та законних інтересів акціонерів є виключно випадок недотримання порядку вчинення товариством значного правочину, рішення про схвалення якого приймається загальними зборами акціонерів, оскільки в цьому випадку акціонер позбавляється можливості реалізувати право вимоги викупу належних йому акцій.

Однак така позиція буде звужувати можливості для захисту, оскільки відповідно до ст. 70 Закону про АТ загальні збори приймають рішення про вчинення не всіх значних правочинів. У зв'язку з цим про викуп акцій можна вести мову лише щодо тих значних правочинів, рішення про вчинення яких приймалося загальними зборами. Крім того, за межі наданих повноважень можуть вийти як наглядова рада, так і сам виконавчий орган. При цьому порушення встановлених вимог до предмета значного правочину може бути й суттєвим (зокрема, якщо такі органи приймуть рішення та вчинять правочин, вартість предмета якого складатиме понад 50 відсотків від вартості активів товариства). Тому наведена позиція підлягає уточненню.

Уточнюючи думку про порушення прав акціонерів при вчиненні значного правочину, можна вказати таке. *Інститут значного правочину був уведений із метою обмеження повноважень виконавчого та інших органів АТ на відчуження активів товариства без відома акціонерів.* І хоча корпоративним правам акціонерів, що надані ним законом, при порушенні порядку вчинення значного правочину шкоди не завдається, несприятливі наслідки для них все ж можуть наставати або може створитися реальна можливість для цього. Це пов'язано з тим, що зменшення розміру активів автоматично зменшує кількість майна, яке буде належати акціонеру в разі ліквідації товариства, за умови, що така ліквідація була б проведена відразу після вчинення значного правочину. Разом з тим майно, що відчужується без відома акціонерів, може сприяти отриманню в майбутньому прибутку та відповідно збільшенню розміру можливих дивідендів або активів товариства взагалі (якщо це стосується майна, що використовується для забезпечення основної діяльності АТ). Разом з цим слід враховувати, що майно, яке було відчужене, може й не сприяти вказаним вище цілям. Це стосується майна, яке пов'язано із забезпеченням неосновної діяльності АТ або такої його діяльності, щодо якої загальними зборами акціонерів було прийнято рішення про її припинення (тимчасове призупинення), а також іншого надлишкового (зайвого) майна товариства.

Як можна бачити, у вказаних вище випадках існує необхідність захисту певних благ, які належать акціонеру. *Такі блага, на наш погляд, мають належати до так званих «законних інтересів акціонера» або «охоронюваних законом інтересів».*

Питанню про поняття та зміст вказаної категорії присвячено рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) (справа № 1-10/2004) [16]). Так, відповідно до цього рішення поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам.

На підставі вказаного вище прагнення до збереження майна товариства та створення умов для його примноження цілком можливо віднести до матеріального блага акціонера, користуватися яким прагне останній. Такий легітимний дозвіл зумовлений загальним змістом норм корпоративного права про права учасників господарських товариств (акціонерів), зокрема на отримання дивідендів та частини майна товариства в разі його ліквідації, однак прямо не опосередковується у суб'єктивному праві. У такому контексті відповідне прагнення буде належати до законного інтересу акціонера, що охороняється законом, у тому числі й у судовому порядку, нарівні з відповідними правами.

У зв'язку з указаним вище заслуговує на увагу й п. 2 зазначеного вище Рішення Конституційного Суду України, відповідно до якого акціонер може захищати свої права та охоронювані законом інтереси шляхом звернення до суду у випадку їх порушення, оспорування чи невизнання самим акціонерним товариством, учасником якого він є, органами чи іншими акціонерами цього товариства.

Таким чином, можна зробити загальний висновок про можливість звернення до суду в разі порушення порядку вчинення значного правочину самим акціонером, що був таким на момент його вчинення, у зв'язку з порушенням охоронюваних інтересів акціонера.

Крім цього, звернення з відповідним позовом безпосередньо від акціонера може мати місце в тому разі, коли установчими документами АТ буде закріплено таке право, яке може бути порушене недотриманням порядку вчинення значного правочину (наприклад, право на отримання інформації про вчинення значного правочину), або коли акціонеру установчими документами товариства буде прямо надано право судового оскарження значного правочину, вчиненого з порушенням встановленого порядку.

Враховуючи те, що віднесення несприятливих наслідків порушення порядку вчинення значного правочину до охоронюваного законом інтересу акціонера має дискусійний характер, а розширення прав акціонерів у порівнянні з тими правами, які надаються безпосередньо законом, не має поширеного характеру, дієвим засобом захисту прав є звернення акціонера до самого товариства з метою прийняття ним рішення про визнання правочину недійсним, але вже за позовом не окремого акціонера (акціонерів), а за позовом самого товариства.

На можливість прийняття відповідного рішення загальними зборами акціонерів вказує ч. 3 ст. 42 Закону про АТ. Зі змісту вказаної норми вбачається, що у приватних акціонерних товариствах не допускається можливість встановлення більшої кількості

голосів, необхідних для прийняття рішення про звернення з позовом у разі недотримання вимог Закону про АТ при вчиненні значного правочину. Хоча в даному випадку і не уточнюються характер та зміст відповідного позову, ми вважаємо, що він може стосуватися, поряд з іншим, також і визнання недійсним значного правочину, що вчинений із порушенням встановленого законом порядку¹. Таким чином, виходить, що загальні збори акціонерів можуть розглядати питання про звернення з позовом у разі недотримання вимог Закону про АТ при вчиненні значного правочину та приймати з цього питання відповідні рішення в порядку, встановленому законом.

На підставі вищевикладеного можна дійти висновку, що основним оскаржувачем значного правочину АТ, вчиненого з порушенням встановленого законом порядку, буде не акціонер, а саме акціонерне товариство.

2. Акціонерне товариство як оскаржувач значного правочину, вчиненого з порушенням встановленого порядку.

При наданні характеристики самому АТ як можливому оскаржувачу значного правочину слід приділити увагу питанню про те, як у даному разі можливість оскарження пов'язується з визначеною законом компетенцією органів товариства. Це буде важливим, оскільки кожний орган юридичної особи повинен діяти в межах наданих йому повноважень. Складність випадку, який розглядається, пов'язана з тим, що вчинення значного правочину належить до компетенції і наглядової ради, і загальних зборів акціонерів, причому, останні можуть приймати рішення про вчинення такого правочину як простою, так і кваліфікованою більшістю голосів. До того ж у деяких випадках рішення про вчинення значного правочину, віднесеного до компетенції наглядової ради, може прийматися загальними зборами акціонерів. У зв'язку з цим постає питання про те, які саме органи можуть бути ініціаторами оскарження значного правочину, які органи та в якому порядку можуть приймати рішення про оскарження значного правочину та які органи матимуть право безпосереднього звернення до суду з відповідним позовом. При цьому необхідно визначити: залежить вирішення цих питань від встановленого порядку вчинення значного правочину чи ні?

Говорячи про те, як можливість оскарження значного правочину погоджується з компетенцією органів АТ, встановленою законом, слід зазначити таке. Стаття 33 Закону про АТ при закріпленні питань, віднесених до виключної компетенції загальних зборів акціонерів, питання про оскарження значного правочину до неї прямо не відносить. При цьому існує можливість віднесення до виключної компетенції загальних зборів акціонерів і вирішення інших питань, що належать до такої компетенції згідно із статутом або положенням про загальні збори товариства (п. 25 ч. 2 ст. 33 Закону про АТ). До числа таких питань може належати і питання про оскарження значних правочинів, що були вчинені з порушенням встановленого законом порядку.

Також згідно з ч. 4 ст. 33 Закону про АТ до виключної компетенції загальних зборів статутом товариства і законом може бути віднесено вирішення й інших питань. З цього приводу слід зазначити, що *Законом про АТ непрямо передбачена можливість прийняття загальними зборами акціонерів рішення про звернення з позовом у разі недотримання вимог Закону про АТ при вчиненні значного правочину* (ч. 3 ст. 42 Закону про АТ)².

¹ Крім цього, позов може стосуватися відшкодування збитків з осіб, що безпосередньо порушили порядок вчинення значного правочину, в тому разі, коли АТ було завдано шкоди.

² Про це вже було вказано вище.

У зв'язку з цим виникає питання про те, чи доповнює норма ч. 3 ст. 42 Закону про АТ виключну компетенцію загальних зборів акціонерів. На наш погляд, у даному випадку не можна вести мову про те, що розширюється виключна компетенція загальних зборів акціонерів в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 33 Закону про АТ, оскільки в ч. 3 ст. 42 Закону про АТ йдеться про непряме закріплення можливості звернутися до суду з відповідним позовом. *Оскільки ж вирішення питання про звернення до суду з позовом у разі порушення порядку вчинення значного правочину не належить до виключної компетенції загальних зборів акціонерів, то можна припустити й те, що рішення про звернення з позовом у разі недотримання вимог Закону про АТ при вчиненні значного правочину може бути прийнято й іншим органом акціонерного товариства, зокрема — наглядовою радою АТ.* Тому нам слід звернутися до норм Закону про АТ, які закріплюють компетенцію наглядової ради АТ та його виконавчого органу.

Аналіз ст. 52 Закону про АТ дозволяє зробити висновок про те, що при закріпленні питань, віднесених до виключної компетенції наглядової ради, до такої компетенції питання про оскарження значного правочину АТ також прямо не належить. Разом з цим згідно з п. 23 ч. 3 ст. 52 Закону про АТ до виключної компетенції наглядової ради може бути віднесено й вирішення інших питань, які належать до неї згідно із законом або статутом АТ. Таким чином, враховуючи те, що питання про можливість звернення до суду з позовом про визнання недійсним значного правочину не є виключною компетенцією загальних зборів акціонерів, воно може бути віднесено статутом АТ і до компетенції наглядової ради. На наш погляд, таке віднесення буде доцільним з огляду на те, що наглядова рада, на відміну від загальних зборів акціонерів, є постійно діючим органом. Тому вона матиме можливість оперативно відреагувати на отримання даних про порушення порядку вчинення значного правочину та звернутися з відповідним позовом до суду.

Разом з цим може виникати питання щодо того, які саме значні правочини зможе оспарювати до суду наглядова рада — всі чи тільки ті, які віднесені до її компетенції? Стосовно можливості оскарження наглядовою радою тих значних правочинів, які віднесені до її компетенції, сумнівів практично не виникає. Тому *в разі, коли буде встановлено, що виконавчий орган вчинив значний правочин, вартість предмета якого становить від 10 до 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності АТ, рішення про звернення до суду з відповідним позовом буде прийматися наглядовою радою.*

Більшу складність становитиме випадок, коли виконавчий орган самостійно вчинить значний правочин, вартість предмета якого становить більш як 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності АТ. Це ж є справедливим і для випадку, коли такий правочин буде вчинений за рішенням наглядової ради товариства. Така складність буде впливати з порушення принципу, за яким нижчестоящий орган управління вчинятиме певні дії щодо тих питань, які віднесені до компетенції вищестоящих органів. Дійсно, виглядає більш логічним оскарження загальними зборами акціонерів тих значних правочинів, рішення про вчинення яких віднесено до їх компетенції, а також тих, рішення про вчинення яких було прийнято наглядовою радою.

Разом з цим той факт, що загальні збори акціонерів збираються раз на рік, а проведення позачергових зборів акціонерів має певну процедуру, робить доцільним віднесення питання про звернення до суду у вказаних випадках саме до компетенції наглядової ради. Таке віднесення не буде звужувати компетенцію загальних зборів акціонерів та ви-

ключати можливість прийняття ними відповідного рішення, а тому не суперечитиме змісту ч. 3 ст. 42 Закону про АТ, оскільки згідно з ч. 3 ст. 52 Закону про АТ питання, що належать до виключної компетенції наглядової ради акціонерного товариства, не можуть вирішуватися іншими органами товариства, крім загальних зборів, за винятком випадків, установлених Законом про АТ.

У даному випадку необхідно зазначити, що вищестоящі органи АТ, незважаючи на наявність у них права на прийняття рішення про звернення до суду в разі порушення порядку вчинення значного правочину, не зможуть звернутися до суду самостійно. Таке звернення можливе лише для виконавчого органу товариства за підписом та печаткою його керівника або іншої уповноваженої особи. Оскільки від імені юридичної особи діє його виконавчий орган, у тому числі який звертається до суду з відповідними позовами, то слід розглянути і питання про виконавчий орган АТ як про ініціатора звернення до суду з позовом про визнання недійсним значного правочину, вчиненого з порушенням встановленого законом порядку.

Щодо цього питання треба вказати, що згідно з ч. 1 ст. 58 Закону про АТ виконавчий орган акціонерного товариства здійснює управління поточною діяльністю товариства. До його компетенції належить вирішення всіх питань, пов'язаних із керівництвом поточною діяльністю товариства, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів та наглядової ради. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 58 Закону про АТ виконавчий орган діє від імені акціонерного товариства у межах, встановлених статутом акціонерного товариства і законом.

У зв'язку з цим можна вказати, що оскільки питання про звернення до суду з позовом про визнання значного правочину недійсним не віднесено до виключної компетенції ані загальних зборів акціонерів, ані наглядової ради товариства, воно може бути вирішене безпосередньо виконавчим органом АТ. Таким чином, у разі якщо, наприклад, нове керівництво дізнається про порушення порядку вчинення значного правочину, воно зможе самостійно оскаржити його в суді. Саме про такий випадок, як про найбільш поширений, зазначається в літературі [7, с. 9]. Це може бути обґрунтовано тим, що виконавчий орган, як правило, самостійно оскаржує в суді правочини та договори, що були укладені товариством у разі, якщо буде з'ясовано, що при їх укладенні були допущені відповідні порушення. Крім указанного вище, виконавчий орган зобов'язаний організувати виконання рішення про звернення до суду з відповідним позовом, якщо таке рішення буде прийнято вищими органами управління товариства (ч. 2 ст. 58 Закону про АТ).

Разом з цим особливості правового режиму вчинення значного правочину, можливість його наступного схвалення вищими органами АТ та можливість віднесення питання про звернення до суду з позовом у разі порушення порядку вчинення значного правочину до компетенції наглядової ради та загальних зборів акціонерів дозволяють стверджувати, що виконавчий орган не повинен мати право на самостійне оскарження до суду значного правочину. Таке звернення буде можливим лише на підставі відповідного рішення наглядової ради або загальних зборів акціонерів АТ.

У даному разі може бути використаний загальний механізм ухвалення рішення про вчинення значного правочину, запропонований нами раніше [17, с. 14–20; 18, 54–73]. Можливість та доцільність застосування висловлених нами раніше пропозицій можна пояснити тим, що в даному випадку одним із можливих рішень може бути рішення

про наступне схвалення значного правочину, що є, по суті, рішенням про його вчинення (принаймні воно породжує такі самі юридичні наслідки, що й рішення про вчинення такого правочину). У даному випадку вказаний механізм матиме такий зміст.

У разі з'ясування факту порушення порядку вчинення значного правочину виконавчий орган, окремих акціонер (група акціонерів) повинні звернутися до наглядової ради для розгляду нею питання про оскарження такого правочину або про його наступне схвалення. Таке звернення, зокрема його порядок та зміст, також можуть відповідати зверненню про вчинення значного правочину, про що нами було вказано у наведених вище статтях.

Наглядова рада, яка повинна мати на це право відповідно до статуту АТ, приймає відповідне рішення в порядку, встановленому для прийняття нею рішень. Якщо це рішення про звернення до суду з відповідним позовом, виконавчий орган організовує його виконання. Такий саме порядок буде мати місце й у разі, коли наглядова рада (або в новому складі, або в особі її дійсних членів, які не брали участь в ухваленні рішення про вчинення значного правочину з порушенням встановленого порядку) дізнається про недотримання порядку вчинення значного правочину самою наглядовою радою.

У разі коли наглядова рада не прийме відповідного рішення, заявники зможуть звернутися безпосередньо до загальних зборів акціонерів. Рішення про перенесення зазначеного вище питання на розгляд загальних зборів може ухвалити і сама наглядова рада. При цьому наглядова рада повинна звернутися до загальних зборів акціонерів із відповідною інформацією у разі, якщо їй стане відомо, що порядок вчинення значного правочину був порушений самими загальними зборами акціонерів.

Загальні збори також приймають рішення або про наступне схвалення значного правочину, або про звернення до суду з відповідним позовом. В останньому разі виконавчий орган також буде організовувати його виконання. Оскільки згідно з ч. 3 ст. 42 Закону про АТ не допускається встановлення більшої кількості голосів, ніж проста більшість при ухваленні останнього рішення, то воно повинно прийматися саме простою більшістю голосів.

Якщо товариство буде оскаржувати значний правочин, то від його імені матимуть право звертатися до суду або виконавчий орган товариства, або особа, якій останній видав доручення [19, с. 320–326]. У даному випадку слід звернути увагу на те, що в разі, коли порушення порядку вчинення значного правочину матиме місце з боку виконавчого органу АТ, існує певна ймовірність того, що він буде заінтересований у результаті розгляду справи про недійсність правочину в суді. Тому, на наш погляд, було б доцільним надання на рівні законодавства чи на локальному рівні можливості певному органу АТ або безпосередньо звертатися до суду з відповідним позовом, або залучати для цього (а також для наступного підтримання позову) представника, незалежного від органу, який порушив у даному разі порядок вчинення правочину. Тобто в разі порушення порядку вчинення значного правочину виконавчим органом позов подає уповноважена посадова особа наглядової ради АТ або особа, уповноважена на це загальними зборами акціонерів, чи представник, залучений для цього зазначеними органами. У разі ж виходу при вчиненні значного правочину за межі наданих повноважень самої наглядової ради, позов подаватиметься особою, що буде уповноважена на це загальними зборами акціонерів (це буде або голова зборів, або їх секретар, або інший учасник чи представник, спеціально залучений для цього).

У даному випадку складність пов'язана з тим, що видача довіреностей, укладання договорів представництва здійснюються саме виконавчим органом. Тому здійснення таких дій іншими органами можна розглядати як порушення їх компетенції. При цьому з огляду на звичайну практику розподілу повноважень між виконавчим, контролюючим та вищим органом управління юридичної особи закріплення запропонованих повноважень на локальному рівні може бути піддано сумніву, незважаючи на формальні можливості для цього.

Виходом із цієї ситуації може бути прийняття наглядовою радою або загальними зборами акціонерів рішення про укладання відповідних договорів із незалежними представниками, або закріплення механізму вибору можливих представників із декількох запропонованих виконавчим органом (на зразок проведення тендеру за принципом запиту цінових пропозицій або за принципом проведення відкритих торгів, як це передбачено Законом України «Про здійснення державних закупівель») [20]. Але ж і в цих випадках існує ймовірність того, що орган АТ, який порушив порядок вчинення значного правочину, будучи зацікавленим у тому, щоб він не був визнаний недійсним, або буде саботувати виконання рішень вищестоящих органів товариства, або спробує спотворити механізм вибору незалежного представника, подавши для цього лише таких суб'єктів, які будуть діяти в його інтересах. Тому це питання залишається відкритим. Його вирішення бажано проводити безпосередньо на законодавчому рівні.

Саме товариство, як і акціонер, повинне довести порушення відповідних прав та законних інтересів. Таке доведення буде більш простим, оскільки товариство є власником переданого майна, а тому порушення порядку його відчуження може тягти за собою шкоду у вигляді зменшення розміру активів товариства. Разом з цим у тому випадку, коли відчуження майна відбудеться за його дійсною ринковою ціною, якщо відчужене майно не буде пов'язане з основним виробничим циклом товариства та якщо не будуть доведені інші можливі несприятливі для АТ наслідки, можуть бути відсутніми підстави для визнання значного правочину недійсним.

У даному випадку актуальним буде питання про можливість встановлення обов'язку для відповідних органів АТ (зокрема, виконавчого органу) повідомляти іншу сторону (контрагента) за таким значним правочином, щодо якого було з'ясовано про наявність порушення порядку вчинення з боку АТ, про передачу питання про наступне схвалення або про визнання його недійсним у судовому порядку на вирішення наглядової ради або загальних зборів акціонерів. На наш погляд, покладання на АТ такого обов'язку буде сприяти гармонізації майнового обороту, оскільки дозволить контрагенту прогнозувати дії відносно відповідного майна, набутого за значним правочином. Таке повідомлення буде свідчити про добросовісність АТ та цілком відповідатиме відповідному загальному принципу цивільного права (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України). У разі наступного схвалення значного правочину контрагент також повинен негайно отримати про це інформацію.

Крім того, можна говорити і про можливість встановлення для контрагента за значним правочином АТ, про який йому було повідомлено, що він був вчинений із порушенням встановленого законом порядку, обов'язку не відчужувати відповідне майно до остаточного вирішення питання щодо такого правочину. У всякому випадку термінове, економічно необгрунтоване відчуження відповідного майна після отримання вказаного повідомлення може свідчити про можливу зловмисну домовленість при вчиненні значного правочину чи про іншу недобросовісність самого контрагента.

3. Інші особи, які мають право на оскарження значного правочину, вчиненого з порушенням встановленого порядку.

Ведучи мову про можливість оскарження значного правочину АТ іншими особами, треба зазначити, що існують декілька точок зору щодо цього питання. Певні автори виходять виключно зі змісту акціонерного законодавства, яке діє у відповідній країні. Так, наприклад, оскільки ФЗ про АТ прямо говорить лише про акціонера та про саме товариство як суб'єктів оскарження значного правочину, то окремі автори безумовно підтримують таку позицію та наголошують, що значний правочин не може оскаржуватися іншими особами (у тому числі будь-якою заінтересованою особою) [21]. На аналогічних засадах ґрунтується сучасна судова практика РФ, у зв'язку з чим Л. Трифонова вказує, що у разі, коли вимога про визнання значного правочину недійсним відповідним товариством або акціонером не заявляється, а на дану обставину посилається контрагент, який в обґрунтуванні позову не наводить доказів про порушення його прав особою, що підписала від його імені договір, тобто підставою вимог позивач вказує порушення не його прав, а прав відповідача, то у судових інстанціях немає правових підстав для визнання правочинів недійсними у зв'язку з порушенням порядку їх вчинення [6].

Інші автори, навпаки, наголошують на доцільності передбачення в законодавстві можливості оскаржувати значний правочин не тільки акціонером та самим АТ, а й кредиторами останнього. На цьому, зокрема, наголошує Н. Н. Соломатіна, яка, виходячи з необхідності захисту прав добросовісного контрагента за значним правочином, вказує на недосконалість чинного законодавства РФ, що припускає можливість направлення несприятливих правових наслідків порушення порядку вчинення значних правочинів на таких контрагентів без надання останнім можливості захищати порушені права та законні інтереси [22, с. 120–121, 130]. Залишається спірним і питання про можливість оскарження значного правочину особами, які не є контрагентами за ним.

Можливість інших осіб (у тому числі контрагентів за відповідним договором та інших заінтересованих осіб) бути оскаржувачами значного правочину АТ, вчиненого з порушенням встановленого законом порядку, в Україні можна обґрунтувати, спираючись на норми ГК України. Так, ч. 1 ст. 207 ГК України передбачає, що господарське зобов'язання може бути визнано недійсним на вимогу однієї із його сторін, або відповідного органу державної влади. Ми вже зауважували з приводу співвідношення понять «правочин» та «господарське зобов'язання» [1, с. 15]. У даному випадку можна додати те, що, дійсно, поняття «правочин» та «зобов'язання» є різними за своїм юридичним змістом, оскільки позначають підставу виникнення правовідношення та саме правовідношення. Утім аналіз статей 207 та 208 ГК України дозволяє стверджувати, що поняття «господарське зобов'язання» використовується як синонім поняття «правочин», на чому зауважують автори Науково-практичного коментаря ЦК України [23, с. 296]. Додатково до запропонованої авторами аргументації можна додати й те, що ст. 208 ГК України, встановлюючи наслідки недійсності господарського зобов'язання, веде мову фактично про ті наслідки, які передбачаються ст. 216 ЦК України щодо наслідків недійсності правочину. Крім цього, поняття «недійсність» у ЦК України використовується лише стосовно правочинів, а не зобов'язань. Зобов'язання, згідно зі змістом Глави 50 ЦК України, можуть тільки припинятися, а не визнаватися недійсними.

На наш погляд, значний правочин АТ можна відносити до господарських зобов'язань. Це прямо впливає зі змісту статей 173 та 175 ГК України, відповідно до яких господар-

ське зобов'язання є таким зобов'язанням, що виникає між суб'єктом господарювання (яким безперечно буде виступати АТ) та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання, на підставі якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Майново-господарськими ж визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Очевидно, що до числа майново-господарських треба відносити й значні правочини, оскільки: 1) при його вчиненні виникають цивільно-правові (зокрема, майнові зобов'язання), які відповідають ст. 1 ЦК України; 2) такі зобов'язання виникають між учасниками господарських відносин (АТ — з одного боку та іншим суб'єктом господарювання — з другого); 3) відповідно до таких зобов'язань одна сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони (як правило, АТ повинно передати відповідне майно), а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

У зв'язку з тим, що значний правочин АТ можна розглядати як господарське, й зокрема майново-господарське зобов'язання, до нього можна застосовувати положення статей 207, 208 ГК України. *Таким чином, виходячи зі змісту ГК України, значний правочин АТ як господарське зобов'язання може бути визнано недійсним на вимогу не тільки самого АТ як однієї із його сторін, а й іншої сторони за відповідним договором (правочинном) або на вимогу відповідного органу державної влади.*

Крім вказаного вище, можливість звернення до суду з позовом про визнання значного правочину, вчиненого з порушенням встановлених законом вимог, з боку інших осіб може бути обґрунтована й абз. 5 п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» [24], в якому прямо зазначено, що відповідно до статей 215 та 216 ЦК вимога про визнання оспорюваного правочину недійсним та про застосування наслідків його недійсності, а також вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути заявлена як однією зі сторін правочину, так і іншою заінтересованою особою, права та законні інтереси якої порушено вчиненням правочину. Таким чином, основною умовою звернення до суду з вказаним позовом осіб, що є контрагентом АТ за значним правочинном, та інших заінтересованих осіб є саме порушення прав та законних інтересів таких осіб, яке мало місце внаслідок вчинення правочину. Очевидно, що відповідні державні органи повинні довести, що було порушено їхні цивільні права або законні інтереси держави, або інших осіб, в інтересах яких таким органам надано право діяти.

У зв'язку з указаним вище можна стверджувати про наявність достатніх правових підстав для оскарження значного правочину АТ, вчиненого з порушенням встановлених законом вимог також й іншою стороною (контрагентом) за відповідним договором та іншою заінтересованою особою (в тому числі відповідним органом державної влади).

Література

1. Карчевський К. А. Недійсність значного правочину акціонерного товариства, вчиненого з порушенням встановленого порядку / К. А. Карчевський // Акт. питання цив. та госп. права. — 2010. — № 4. — С. 39–49.
2. Про акціонерні товариства [Електронний ресурс] : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=514-17>.
3. Об акционерных обществах [Електронний ресурс] : Федеральный Закон № 208-ФЗ от 26.12.1995 г. станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://www.consultant.ru/popular/stockcomp>.
4. Гражданский кодекс РФ [Електронний ресурс] : від 30 листоп. 1994 р. станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://base.garant.ru/10164072.html>
5. Об акционерных обществах [Електронний ресурс] : Закон Республики Казахстан № 415-2 от 13.05.2003 г. станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02807&ogl=04007&og=1>
6. Трифонова Л. А. Споры о признании недействительными крупных сделок и сделок, в которых имеется заинтересованность [Електронний ресурс] / Л. А. Трифонова. — Режим доступу: <http://www.fassko.arbitr.ru/povosti/vestnik/archive/8306.html>.
7. Будылин С. Л. Крупные сделки хозяйственных обществ в арбитражной практике / С. Л. Будылин // Арбитражная практика. — 2005. — № 2. — С. 3–10.
8. Арбитражно-процессуальный кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс] : від 24 лип. 2002 р. станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=82249>
9. Про практику розгляду судами корпоративних спорів [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0013700-08>
10. Корпоративное право : учеб. для студ. вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» / отв. ред. И. С. Шиткина. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 648 с.
11. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : від 16 січня 2003 р. станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.
12. Про господарські товариства [Електронний ресурс] : Закон України від 19 верес. 1991 р. станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1576-12>.
13. Кібенко О. Корпоративне право України : навч. посіб. / О. Кібенко. — Х. : Еспада, 2001. — 288 с.
14. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : від 16 січня 2003 р. станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>
15. Про оподаткування прибутку підприємств [Електронний ресурс] : Закон України від 28 груд. 1994 р. № 334/94-ВР станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0>
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) (справа № 1-10/2004) [Електронний ресурс] станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v018p710-04>
17. Карчевський К. А. Порядок вчинення (укладання) значних правочинів акціонерним товариством (компетенція органів управління щодо вчинення значних правочинів; загальна характеристика дій, що проводяться ними при їх підготовці та вчиненні; дії, які проводяться наглядовою радою) / К. А. Карчевський // Акт. питання цив. та госп. права. — 2010. — № 1. — С. 4–27.
18. Карчевський К. А. Порядок прийняття рішення про вчинення значного правочину загальними зборами акціонерів / К. А. Карчевський // Акт. питання цив. та госп. права. — 2010. — № 2. — С. 54–73.

19. Комментарий к Федеральному Закону «Об акционерных обществах» / под общ. ред. М. Ю. Тихомирова. — М., 2002. — 453 с.
20. Про здійснення державних закупівель : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. — 2010. — № 33. — Ст. 471.
21. Пантелеев П. Крупные сделки в акционерном обществе: Вопросы и ответы [Електронний ресурс] / П. Пантелеев. — Режим доступу: <http://www.old.rcb.ru/archive/articles.asp?id=2465>
22. Соломатина Н. Н. Крупные сделки хозяйственных обществ: минимизация правовых рисков / Н. Н. Соломатина // Вестн. Воронеж. гос. ун-та. Сер. Право. — 2007. — № 1. — С. 120–131.
23. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В. Г. Ротань. — 2-ге вид. — Х. : Фактор, 2010. — 800 с.
24. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопаду 2009 року № 9 станом на 01 жовт. 2010 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0009700-09>